

ВІДГУК

Офіційного опонента

доктора психологічних наук, професора

Завацького Вадима Юрійовича

на дисертацію Волошин Олени Олександрівни

на тему «Вплив освітнього простору на розвиток емоційного інтелекту підлітків» подану на здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю 053 «Психологія»,

у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертації та зв'язок роботи

з науковими програмами, планами, темами

Сучасний етап розвитку системи освіти України характеризується безпрецедентною концентрацією викликів – повномасштабною війною, руйнуванням безпечного середовища, гострою ментальною кризою молоді та необхідністю глибокої структурної перебудови психологічного супроводу учнівської молоді. У цих умовах проблема збереження психоемоційного здоров'я, забезпечення психологічної резильєнтності та повернення підлітків до стабільної траєкторії особистісного розвитку набуває стратегічного значення. Саме освітній простір як динамічна система суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що поєднує цілеспрямований розвивальний вплив із принципами емпатії, недирективного супроводу та соціальної відповідальності, має значний потенціал для виконання цих завдань.

Актуальність теми дисертаційного дослідження О. О. Волошин посилюється кількома взаємопов'язаними обставинами. По-перше, попри тривалу наукову традицію вивчення емоційного інтелекту, в Україні досі не сформовано цілісного організаційно-методичного апарату його розвитку безпосередньо в умовах освітнього простору закладу загальної середньої освіти, який би дозволяв не лише фіксувати наявний стан показників учнів, а й обґрунтовувати конкретні критерії та умови його розвитку. По-друге, соціокультурна трансформація відкриває принципово нові можливості для масштабування виховних моделей через інноваційні фестивальні практики та ігрове моделювання, проте ці специфічні

інструменти «лімінального простору» та діалогу поки залишаються поза фокусом цілісних вітчизняних психологічних досліджень стосовно учнівської молоді. По-друге, динамічні зміни в соціокультурній сфері відкривають нові можливості для модернізації освітнього простору через застосування новітніх психологічних технологій, проте потенціал таких нестандартних підходів до розвитку особистості підлітка все ще залишається недостатньо вивченим у вітчизняній науці. По-третє, повосенне відновлення вимагає проактивних психологічних моделей, здатних мобілізувати адаптаційний ресурс кожного підлітка та забезпечити йому успішну інтеграцію в динамічне суспільство, що особливо актуально для підлітків, які зазнали значного травматичного впливу кризових подій сьогодення.

Практика психологічного супроводу в сучасній школі, попри значний потенціал реформи НУШ, демонструє суттєве відставання від вимог світових освітніх тенденцій: процес формування емоційної компетентності учнів залишається стихійним. Подолання цих бар'єрів у розвитку емоційного інтелекту підлітків потребує науково обґрунтованого механізму, який би дозволив трансформувати теоретичну обізнаність молоді у практичний ресурс їхньої соціальної адаптивності та саморегуляції. Такий механізм дисертантка пропонує побудувати на засадах поєднання системного та особистісно орієнтованого підходів, де розвиток емоційного інтелекту інтегрується безпосередньо в повсякденну життєдіяльність закладу освіти. Таким чином, тема дисертації О. О. Волошин є беззаперечно актуальною як з теоретичної, так і з прикладної точок зору.

Дисертаційна робота виконана відповідно до напрямів наукових досліджень кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету та у межах науково-дослідної роботи «Психолого-педагогічні засади професійно-особистісного розвитку фахівців в умовах трансформації суспільства» з номером державної реєстрації ДР 0125U003711. Тематика дослідження повністю узгоджується з пріоритетними напрямами розвитку психологічної науки в Україні та безпосередньо відповідає цілям Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі на період до 2030 року. Спрямованість роботи на розвиток емоційного інтелекту підлітків є вагомим внеском у реалізацію державної

політики щодо забезпечення емоційного благополуччя, психологічної стійкості та гармонійної соціалізації учнівської молоді в умовах сучасних викликів.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій

Наукові положення, висновки та практичні рекомендації, сформульовані у дисертації О. О. Волошин, спираються на ґрунтовний аналіз значного обсягу теоретичних джерел, коректно обрану методологію та широку емпіричну базу, що в сукупності забезпечує їх високий рівень наукової обґрунтованості й достовірності.

У роботі здійснено критичний огляд еволюції наукових поглядів на природу емоційного інтелекту – від класичних психологічних концепцій Р. Лазаруса, Р. Стенберга, Е. Торндайка до сучасних підходів Р. Бар-Она, Д. Гоулмана, Дж. Майєра та ін. Особливо цінним є системне опрацювання спадщини провідних дослідників підліткового віку (І. Беґа, Е. Еріксона, Г. Костюка, С. Максименка та ін.) та категоріального апарату теорії життєвого простору К. Левіна. На цій основі авторка формує концептуальну рамку, у якій освітній простір постає як динамічна система емоційно насичених взаємодій, що забезпечує органічне поєднання когнітивного розвитку підлітка з формуванням емоційного інтелекту.

Достовірність висновків підтверджується застосуванням комплексу взаємодоповнюваних методів дослідження: теоретичного моделювання – для побудови моделі освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків; психодіагностичних методів – для комплексної оцінки вихідного рівня та особливостей розвитку структурних компонентів емоційного інтелекту підлітків; констатувального та формувального експериментів – для підтвердження ефективності авторської розвивальної програми «Емоційний інтелект», ігрових та фестивальних практик в умовах експериментального навчання; методів математичної статистики – для оцінки достовірності та перевірки виявлених психологічних закономірностей.

Емпіричною базою послужили результати експертного оцінювання за участю 34 психологів-науковців та психологів-практиків, 46 вчителів, а також 266 підлітків із чотирьох закладів загальної середньої освіти міста Черкаси. Така емпірична основа є достатньою для обґрунтування авторських висновків.

Обґрунтованість прикладних рекомендацій підтверджується їх практичним впровадженням у діяльність Черкаського гуманітарно-правового ліцею Черкаської міської ради Черкаської області, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького та Хмельницького національного університету, а також успішною апробацією авторської розвивальної програми «Емоційний інтелект» у межах конкурсу інноваційних освітніх практик.

Отже, всі основні положення, винесені на захист, мають належне теоретичне обґрунтування, методологічно коректно опрацьовані та апробовані в реальних психолого-педагогічних процесах.

Наукова новизна одержаних результатів

Дисертаційна робота О. О. Волошин вирізняється високим рівнем наукової новизни як у теоретико-концептуальній, так і в методичній площинах.

Ключовим елементом наукової новизни є вперше обґрунтована та експериментально підтверджена психолого-педагогічна технологія перетворення емоційного інтелекту підлітків із теоретичної обізнаності у практичний ресурс їхньої соціальної адаптивності та саморегуляції. Такий результат досягнуто завдяки системній організації локального освітнього простору шляхом поєднання цілеспрямованих активностей (авторської розвивальної програми, ігрових та фестивальних практик) з сприятливим соціально-психологічним кліматом закладу. Розроблений авторкою підхід створює надійне методологічне підґрунтя для прогнозування емоційного розвитку молоді та забезпечує якісний перехід від реактивного психологічного супроводу до проактивного моделювання освітнього простору, який сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків.

Удосконалено цілу низку теоретичних і прикладних розробок. По-перше, поглиблено розуміння психологічного змісту емоційного інтелекту підлітків як цілісного внутрішнього ресурсу, що інтегрує когнітивну обізнаність про емоції з вольовими механізмами самоконтролю, забезпечуючи життєстійкість особистості в умовах високої соціальної нестабільності. По-друге, конкретизовано систему чинників оптимізації освітнього простору, у якій психологічні інструменти, емпатійна атмосфера в учнівському колективі та емоційна стійкість педагогів

розглядаються у динамічній взаємодії як єдине ціле. По-третє, представлено психологічну технологію розвитку емоційного інтелекту підлітків за рахунок упровадження тривимірної структури освітнього простору (творчо-рекреаційної, подієво-ігрової та соціально-комунікативної), що дозволяє комплексно впливати на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери учнів. По-четверте, розширено змістове наповнення освітнього простору закладу освіти завдяки інтеграції авторського спецкурсу з інноваційними практиками (іграми та фестивалями), що забезпечує перехід підлітка від стихійних реакцій до усвідомленої проактивної поведінки.

Дістали подальшого розвитку: положення щодо вікових особливостей формування емоційного інтелекту у підлітковому віці, що враховують високу психічну пластичність пубертатного періоду та інтенсивний пошук стійкої соціальної ідентичності особистості; методичний підхід до оцінювання освітнього простору, який базується на взаємозв'язку чотирьох рівнів: глобального, державного, локального та особистісного; структурно-функціональна структура освітнього простору закладу освіти, який сприяє розвитку емоційного інтелекту.

Структура і зміст дисертаційної роботи.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційна робота О. О. Волошин на тему «Вплив освітнього простору на розвиток емоційного інтелекту підлітків» повністю відповідає вимогам, визначеним наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації». Структура роботи логічна, послідовна та узгоджена з академічними стандартами. Дисертація включає всі необхідні елементи: анотацію (українською та англійською мовами), вступ, основну частину з трьох розділів, висновки, перелік джерел посилання та додатки. У вступі повноцінно розкрито актуальність теми, сформульовано мету та п'ять конкретних завдань дослідження, визначено об'єкт, предмет, методи дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, наведено дані щодо особистого внеску здобувачки, апробації результатів і публікацій авторки.

Зміст дисертації викладено грамотною академічною українською мовою з дотриманням норм наукового стилю. Загальний обсяг роботи становить 273 сторінки, з них основний текст – 205 сторінок, що повністю відповідає встановленим нормативам. Перелік використаних джерел охоплює 190 найменувань (з яких 37 – іноземною мовою), а додатки розгорнуто у 7 структурних блоках на 37 сторінках. Робота містить 23 таблиці та 18 рисунків, які оформлено коректно та відповідно до сучасних вимог наукової візуалізації емпіричних даних. Матеріали дисертації пройшли належну апробацію на 3 міжнародних науково-практичних конференціях, а також знайшли відображення у 8 наукових публікаціях авторки, з яких 5 – статті у провідних вітчизняних фахових виданнях України. Це підтверджує високий рівень публічності, відкритості та наукового підтвердження отриманих результатів дослідження.

Повнота відображення наукових положень дисертаційної роботи в опублікованих працях

Аналіз опублікованих наукових праць здобувачки засвідчує достатню повноту та системність відображення результатів дисертаційного дослідження. За темою дисертації опубліковано 8 наукових праць, з яких 5 статей – у провідних наукових фахових виданнях України, що індексуються і реферуються в міжнародних наукометричних та інформаційних базах (зокрема Index Copernicus, Google Scholar, WorldCat, Research Bible). Решта 3 праці – це матеріали тез доповідей за результатами участі у міжнародних науково-практичних конференціях та наукових форумах. Оприлюднені одноосібні праці, а також стаття, опублікована у співавторстві, повною мірою розкривають особистий внесок здобувачки, віддзеркалюючи ключові теоретичні положення, емпіричні результати та практичні рекомендації дисертаційного дослідження.

У публікаціях О. О. Волошин послідовно та всебічно висвітлено ключові теоретичні, методичні та прикладні положення дисертації, а саме теоретико-методологічні засади розвитку емоційного інтелекту підлітків у контексті глобальних суспільних перетворень та в умовах інтенсивної цифровізації; організаційно-методичні умови запровадження соціально-емоційного навчання підлітків в контексті реалізації концепції Нової української школи; практичний

потенціал упровадження інноваційних ігрових технологій у позанавчальну діяльність закладу освіти та розгортання фестивального руху як дієвих засобів збагачення емоційного інтелекту підлітків; значущість емоційного інтелекту вчителів як базової детермінанти розбудови розвивального простору закладу освіти та важливої складової їхньої професійної емоційної компетентності.

Тематика опублікованих праць повністю відповідає змісту основних розділів дисертації. Переважно одноосібний характер наукових праць підтверджують самостійний і вагомий внесок здобувача. Таким чином, наукові положення, винесені на захист, знайшли повне, логічне та репрезентативне відображення в опублікованому доробку О. О. Волошин.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження

Результати дисертаційного дослідження О. О. Волошин мають значне наукове і прикладне значення, що підтверджується як глибиною теоретичного опрацювання тематики, так і впровадженням практичних рекомендацій у діяльність закладів загальної середньої освіти, установ вищої школи та системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у суттєвому збагаченні теоретико-методологічного базису вікової, особистісної та практичної психології щодо закономірностей розвитку емоційного інтелекту в пубертатному періоді. Фундаментальну наукову цінність мають обґрунтовані здобувачем положення про сензитивність підліткового віку до трансформації емоційного інтелекту із суто когнітивної обізнаності у дієвий адаптаційний ресурс. Уточнення категоріального апарату дослідження через чітке розмежування статичного «освітнього середовища» та динамічного «освітнього простору». Науково-теоретичне значення має також доведена авторкою ієрархічна структура рівнів простору (мега-, макро-, мезо-, мікрорівні), що дозволяє системно розглядати процес формування емоційного інтелекту молоді не як ізольоване явище, а як результат синергії та взаємообумовленості глобальних, державних, локальних та особистісних чинників.

Практичне значення отриманих результатів визначається високим рівнем інструментальної готовності розроблених авторкою технологій до безпосереднього впровадження в освітній процес сучасних закладів освіти.

Провідну прикладну цінність становлять: авторська розвивальна програма «Емоційний інтелект», яка містить покрокові алгоритми та поетапні корекційно-розвивальні технології формування навичок саморегуляції, саморозуміння та конструктивної комунікації підлітків; система соціально-психологічних ігрових практик «Команда» та фестивалівних заходів, що виступають дієвим психотехнічним інструментарієм інтеграції емоційного розвитку в повсякденну життєдіяльність закладу освіти; ієрархічна дев'ятирівнева система рекомендацій щодо проєктування освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків, яка чітко розмежовує зони відповідальності управлінців, педагогів, батьків та самих учнів.

Результати дослідження мають універсальний характер та можуть бути успішно використані у діяльності закладів загальної середньої та позашкільної освіти для проактивного запобігання ментальним кризам молоді, у діяльності психологічної служби системи освіти для створення посібників, факультативів та тренінгів, а також у системі післядипломної педагогічної освіти при підвищенні кваліфікації вчителів з метою зміцнення їхньої емоційної компетентності.

Теоретичні, науково-методичні та практичні результати дослідження впроваджено в діяльність Черкаського гуманітарно-правового ліцею Черкаської міської ради Черкаської області, Черкаської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 7 та Черкаської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 32. Результати дослідження також впроваджено у навчальний процес Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького при викладанні дисциплін «Актуальні проблеми сучасної психології», «Емоційний інтелект та його розвиток», а також у навчальний процес Хмельницького національного університету при викладанні дисциплін «Психологія особистості» та «Основи психологічної корекції».

Таке широке й різнопланове впровадження свідчить про практичну цінність авторських розробок та їх потенціал для подальшого масштабування.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

У цілому позитивно оцінюючи наукові результати, отримані в дисертації О. О. Волошин, та їх практичне значення, слід висловити низку дискусійних міркувань і зауважень, що не зменшують загальної якості роботи, а спрямовані на її удосконалення:

1. У висновках до першого розділу здобувачка обґрунтовано доводить, що підлітковий вік є сенситивним для розвитку емоційного інтелекту, що пов'язано з якісною перебудовою емоційної сфери та виникненням «почуття дорослості». Разом із тим, в актуальності дослідження справедливо наголошується, що сучасне покоління українських підлітків розвивається в умовах екстремальних викликів воєнного стану та хронічного дистресу. На наш погляд, роботу суттєво збагатило б поглиблене розкриття впливу специфічного воєнного контексту на динаміку самого «почуття дорослості» підлітків і того, чи вносить хронічна психотравматизація деструктивні корективи у згадану авторкою здатність до свідомої саморегуляції, вимагаючи особливих стабілізуючих умов в освітньому просторі закладу освіти.

2. У публікаційному доробку О. О. Волошин присутні праці, присвячені особливостям розвитку емоційного інтелекту підлітків в умовах інтенсивної цифровізації освітнього простору. Водночас, представлена у другому розділі авторська подієво-ігрова модель (фестивальні практики, ігрова програма «Команда») орієнтована переважно на безпосередню суб'єкт-суб'єктну взаємодію в умовах закладу освіти. У зв'язку з цим виникає питання: як саме запропонований авторкою інструментарій адаптований до умов можливого переходу закладів освіти на дистанційні або змішані форми навчання, які є неминучими в сучасних кризових реаліях України.

3. Зміст другого розділу роботи та публікації здобувачки свідчать про інноваційний потенціал фестивальної діяльності як психотехнічного інструменту. При цьому, потребує уточнення, чи зіткнулась авторка з організаційними або соціально-психологічними бар'єрами під час спроби імплементувати масштабні фестивальні та ігрові практики в структуру освітнього процесу ліцею.

4. Оцінюючи обґрунтовану в другому розділі модель розвитку емоційного інтелекту через цикл авторських фестивалів, вважаємо за доцільне відзначити

оригінальність їх диференціації за психологічним спрямуванням: від індивідуального самовираження підлітка до колективної взаємодії. Оскільки в пубертатному періоді процеси індивідуалізації (прагнення виділитися) та соціалізації (прагнення бути прийнятим групою) часто перебувають у стані внутрішнього протиріччя, доцільно почути пояснення здобувачки щодо того, за допомогою яких психотехнічних механізмів у межах фестивальної діяльності забезпечувався гармонійний перехід від особистісного переживання до досвіду колективної співтворчості, без ризику нівелювання індивідуальності підлітка.

5. Позитивно оцінюючи трикомпонентну структуру гіпотези дослідження, де емоційна компетентність вчителів розглядається як важливе підґрунтя для розвитку підлітків, варто звернути увагу на результати математично-статистичного аналізу. Здобувачкою доведено, що найбільший вплив на динаміку показників ліцеїстів мали саме цілеспрямовані активності, тоді як вплив компетентності вчителів виявився дещо меншим. Бажано було б почути коментар авторки щодо інтерпретації цієї закономірності: чи означає це, що якісно спроектована розвивальна програма заходів спроможна компенсувати потенційно недостатній рівень емоційної стійкості окремих педагогів, які взаємодіють із підлітками.

Висловлені зауваження мають дискусійний характер, не зменшують наукової та практичної цінності отриманих результатів і можуть бути предметом наукової дискусії під час публічного захисту дисертації.

Загальні висновки

Резюмуючи викладене, є всі підстави констатувати, що дисертаційна робота Волошин Олени Олександрівни на тему «Вплив освітнього простору на розвиток емоційного інтелекту підлітків» виконана на високому науковому рівні, базується на засадах академічної доброчесності та є завершеною, самостійною науковою працею. Сформульовані авторкою теоретичні положення, обґрунтовані методичні підходи та отримані емпіричні дані у своїй сукупності дозволили успішно розв'язати актуальне науково-прикладне завдання – визначити психологічні умови та засоби організації освітнього простору, який сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків.

Представлене дослідження відзначається своєчасністю, стрункністю викладу матеріалу, належним рівнем наукової новизни та чіткою орієнтацією на потреби сучасної психологічної практики. Одержані авторкою результати мають системне прикладне значення, оскільки розроблений інструментарій може бути ефективно імплементований у діяльність закладів загальної середньої та позашкільної освіти для підвищення рівня психологічної стійкості, адаптивності й резильєнтності підлітків. Також матеріали дослідження мають вагому цінність для системи післядипломної педагогічної освіти при підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації педагогічних працівників і спеціалістів психологічної служби в системі освіти України.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що зміст, структура та рівень виконання дисертаційної роботи Волошин Олени Олександрівни повністю відповідають «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (із змінами), а дисертантка – Волошин Олена Олександрівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри
психології Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Вадим ЗАВАЦЬКИЙ

Підпис Вадима ЗАВАЦЬКОГО засвідчую

Ректор

Наталія ФАЛЬКО